

מגילת אסתר באספקלריה חינוכית *

גבריאל ח' כהן

1	מבוא
2	נישואי התערובת של אסתר
11	הסירוב של מרדכי להשתחוות להמן
16	תקיפות יתר בסוף מגילת אסתר

מבוא

מגילת אסתר היא הספר הידוע ביותר בכל בית ישראל מכל ספרי הנ"ך. קוראים את המגילה פעמיים בבית הכנסת ברוב עם – קריאה דרמטית למדי – ועוסקים בה בדרכים שונות (כולל "פורים תוירה", שהם דברי תורה היתוליים) בכל אירועי פורים המשפחתיים והקהילתיים.

הדמויות המרכזיות במגילת אסתר משמשות דגם לילדי ישראל באשר הם, הן עומדות במרכזם של דיונים רעיוניים וחינוכיים והן מפארות את מסיבות הפורים בתחפושותיהן.

אולם במגילה מצויות בעיות חינוכיות ואף מוסריות כבדות משקל, שיש לתת את הדעת עליהן. שלוש בעיות מרכזיות בולטות בהן: נישואי התערובת של אסתר, סירוב מרדכי להשתחוות להמן, סירוב שסיכן את עם ישראל כולו (אף שבימי המקרא השתחוו יהודים לשליטים זרים!), והסיום האגרסיבי של הסיפור, כשאסתר מבקשת לאחר הניצחון הגדול

* מאמר זה הוא הרחבה של מאמר בנושא זה, שהתפרסם במכלול, כתב עת רב תחומי, חוברת ל', ירושלים תשע"ד, עמ' 5 – 21.

בי"ג באדר לאפשר ליהודים יום מלחמה נוסף בשושן ולתלות את בני המן (שכבר נהרגו).

במאמר זה ננסה להאיר את הנושאים האלה מצדדים שונים. **הנחת היסוד המרכזית שלנו היא, שמחבר המגילה היה מודע לבעיות שהעלינו כאן, והוא מתייחס אליהן בכתובים עצמם, במישרין ובעקיפין.** כל מה שעלינו לעשות הוא לקרוא ברגישות ובעיון את פשט הכתובים, ולהבין את עומק פשוטו של מקרא המתמודד עם השאלות החינוכיות העולות מן המגילה. לפיכך יהיה השימוש בפירושי מפרשים וחוקרים במאמר זה מוגבל יחסית, והוא יתייחס בעיקר לפירושים החושפים את משמעותם של פשטי הכתובים.

נישואי התערובת של אסתר

נישואי תערובת אינם רק בעיה הלכתית-דתית, אלא בעיה יהודית קיומית ממדרגה ראשונה. הרתיעה מפני התקשרות, קרי נישואין, עם בני דת אחרת הינה עמוקה מאוד, ברוב המסגרות של החברה היהודית עד היום. עם זאת, אסתר המלכה, אחת מהגיבורות הראשיות של המסורת היהודית, שעל שמה נקרא אחד מעשרים וארבעה ספרי הקודש, הייתה אשתו של אחשוורוש, מלך פרס ומדי. יש לתמוה על כך שהנושא של נישואי אסתר עם גוי לא זכה להדים רחבים יותר בפרשנות היהודית לדורותיה.

בין המפרשים שמתייחסים לעניין נישואי התערובת יש שלוש גישות: **א.** אלה הממעטים בחשיבות הנושא; **ב.** אלה שמביאים הסברים מחוץ לטקסט; **ג.** אלה שבודקים – כמונו – את הכתובים במגילה, ומנסים לגלות באיזו דרך הספר עצמו מתייחס לנושא הנידון.

בקבוצה **הראשונה** שוללים במידה רבה את הבעייתיות שבנישואי תערובת בזמן ההוא:

המחבר אינו רואה שום דבר רע במה שאסתר נישאת לנכרי – הוא אינו חושש לאיסור של "לא תתחתן במ"..." בעניין זה הייתה השקפתם כהשקפתם של בני ארץ יהודה (עזרא ט-י) ומצרים.²

המגילה אינה מגלה מבוכה נוכח נישואי אסתר לגוי.³

בקבוצה **השנייה** מניחים הנחות חוץ-טקסטואליות. מפרשים רבים כותבים שמרדכי ראה ברוח הקודש, שבתוקף תפקידה כמלכה תציל

² א' כהנא, חמש מגילות, תל אביב תר"ץ, עמ' רלז.

³ י' זקוביץ וא' שנאן, "מאת ה' הייתה זאת, התוספות למגילת אסתר בתרגום

השבעים", **גם כך לא כתוב בתנ"ך**, תל אביב 2009, עמ' 329 – 332.

אסתר את עם ישראל מצרה גדולה, ועל כן השלים עם נישואיה למלך, ואולי אף קידם אותם. זהו הסבר במישור אחר, ואין אפשרות "להתווכח" איתו:

"וּבְכֹל יוֹם וַיּוֹם מְרַדְּכִי מִתְהַלֵּךְ, לְפָנָיו חָצַר בְּיַת-הַנְּשִׂימִים לְדַעַת אֶת שְׁלֹמֹם אֶסְתֵּר וּמָה-יַעֲשֶׂה בָּהּ" (ב:יא) – אמר: אפשר לצדקת זו שתנשא לערל? אלא שעתיד דבר גדול שיארע על ישראל ועתידין להנצל על ידיה (אסתר רבה ו, ו).⁴

לקבוצה הזו יש לשייך גם גישות קבליות, כמו זו שבאה לידי ביטוי בזוהר. שם נאמר שה' שלח לחצר המלך דמות של נקבה מחופשת לאסתר למלא את מקומה בקשרים עם המלך, ושאסתר מעולם לא קיימה יחסי אישות עם המלך (זוהר ג, רעו, לא). גם הסבר זה הוא לגמרי מחוץ לכתובים של המגילה, ואין להתייחס אליו בבחינת פשוטו של מקרא.

אנחנו, כחלק מהקבוצה **השלישית**, ננסה לפענח את כוונותיו (או כוונותיה) של מחבר/ת המגילה בהסברת הנושא של נישואי תערוכת בין המלך אחשוורוש ואסתר בת אביחיל, ולמצוא **בכתובים עצמם** התייחסות לנושא.

כדי להבין את מורכבות הנושא של נישואי אסתר עם המלך, נביא להלן כמה נקודות מפתח מהמגילה, המתארות את הרקע להשתלשלות

⁴ בניגוד חריף לאפשרות זו, חלק מן החוקרים מדגיש, גם בלי כל ביסוס בכתובים, שמרדכי היה מוכן לנישואי התערוכת לתועלתו האישית! "Mordechai sacrifices his cousin to advance his interests" (L.B. Patton, *The International Critical Commentary on the Holy Scriptures of the Old and New Testaments: Esther*, Edinburgh 1964, p. 96) (מרדכי מקריב את בת דודו לקידום האינטרסים האישיים שלו).

העלילה. נקודות אלה מצביעות מצד אחד על מעמדן הנחות של הנשים בממלכת פרס ומדי, וההכרח להיענות לדרישות המושל, ומצד שני על ההסתייגות התמידית של מרדכי ואסתר מלהשלים עם הצו המלכותי, בגלל אמונתם הדתית. בדברינו אנו מסתמכים, כאמור, על הכתובים עצמם.

א. ראשית עלינו להביא בחשבון את האווירה הכללית לקראת בחירתה של מלכה חדשה. עבדי המלך הציעו לקיים "מכרז" לבחירת המלכה, בזו הלשון:

וַיִּפְקֹד הַמֶּלֶךְ פְּקִידִים בְּכָל-

מְדִינֹת מְלֻכּוֹתָיו, וַיִּקְבְּצוּ אֶת-

כָּל-נְעָרָה-בְּתוּלָה טוֹבַת מְרָאָה...

וַיִּטַּב הַדָּבָר בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ, וַיַּעַשׂ כֵּן (אסתר ב:ג-ד).

אין ספק שמחבר המגילה רומז כאן לאיסוף התבואה למצרים בימי יוסף המשביר:

וַיִּפְקֹד פְּקִידִים עַל-הָאָרֶץ...

וַיִּקְבְּצוּ אֶת-כָּל-אֶכְלֵ הַשָּׂנִים

הַטּוֹבוֹת...

וַיִּטַּב הַדָּבָר בְּעֵינֵי פַרְעֹה ... (בראשית מא:לד-לז).⁵

4 ההקבלות בין סיפור המגילה לסיפורי יוסף רבות ומגוונות, ונידונו במחקרים רבים. התייחסתי לנושא ומקורותיו בספרי **עיונים בחמש מגילות**, בפרק על "אסתר המלכה בעקבות יוסף הצדיק", ירושלים תשס"ו, עמ' 311-316. להרחבה בנושא ראו: יונה בר מעוז, "יוסף ואסתר במגילת ההסתר", **דף שבועי** של אוניברסיטת בר-אילן (מס' 907), תשע"א; יונתן מילוא, "סיפור יוסף ומגילת אסתר כ"סיפור בבואה"; מבנה ומגמה", **כעת** תשע"ד, עמ' 38 – 47.

מתוך ההקבלה בין הפסוקים ברור מהן הדרישות מהמועמדות: לספק צורך גשמי וייצוגי של המלך. אף תכונה רוחנית או מידה של אופי אינה נזכרת במכרז זה.

נקודה זו זוכה להדגשה חוזרת לאחר הבאתן של הבתולות לחצר המלך. לקראת בואן אל המלך על הבנות לבלות שנה שלמה בטיפוח יופיין: "כִּי כֵן יִמְלֹאוּ יְמֵי מְרוֹקֵיהֶן" ... (אסתר ב:יב).

עצם הפירוט של הטיפולים ("נְשֵׂה הַדְּנָשִׁים בְּשֶׁמֶן הַמֹּר וְנִשְׂשָׂה הַדְּנָשִׁים בְּבִשְׂמִים וּבְתַמְרוּקֵי הַנָּשִׁים", שם) והבלטת הזמן הממושך הנדרש להשלמתם מעידים שמחבר המגילה רוצה לשתף אותנו בדרך שבה מתייחסים לבחירת המלכה. יתרה מזו: נראה שגם הפסוק הנזכר הועתק מספר בראשית, שם הוא מתאר את החניטה של יעקב: "כִּי כֵן יִמְלֹאוּ יְמֵי הַחַנְטִים" ... (בראשית נ:ג).

אכן, ההתייחסות לבנות המועמדות לכתר היא חיצונית גרידא. כשם שלגוף של יעקב העובר חניטה אין עוד נשמה, כך יש התעלמות מוחלטת גם מהנשמה של המועמדות לכתר.

מהעיון במגילה נוצר הרושם שתפקיד המלכה אינו רק מיני, אלא גם ייצוגי. המלך ביקש להציג את ושתי לפני העם בגלל יופייה, ובהמשך, כשנבחרה אסתר, היה הקשר היום יומי עימה חלש; שהרי לא נקראה אל המלך שלושים יום.⁶

5 ליחסי האישות בין אחשוורוש לאסתר התייחס גם י' ליבס, "רוח הקודש מתעוררת בבשר ודם", **מקור ראשון**, מוסף לפורים, י"ד אדר תשע"א, עמ' 8–10. חננאל מאק ניסה לתאר את הקשר שבין אסתר למלך מנקודת מבטה של אסתר, בעיקר עפ"י תרגום השבעים למגילה. ראו ספרו: **ותאמר בלבה**, נשים מהמקרא בצומתי חיים, תל אביב 2014, עמ' 299 – 304.

ב. בקשר לבחירת המלכה החדשה, יש להתחשב גם במעמד האישה בממלכת פרס ומדי, כפי שהוא מתואר במגילה. הדוגמה הבולטת לכך היא ההתייחסות אל ושתי המלכה.

נראה שהמלך ניסה לחזק את מעמדו בעם ובפקידות הגבוהה בשנה השלישית למלכו, אחרי שדעכו מלחמות הירושה והתייצב מעמדו. המלך הראה להם את אוצרותיו הרבים ("בְּהִרְאֹתוֹ אֶת-עֲשָׂר כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ וְאֶת-יָקָר תְּפָאֶרֶת גְּדוּלָּתוֹ", א:ד) והוא בילה יותר מחצי שנה במסיבות יין ("נְשֻׁמוֹנִים וּמְאֵת יוֹם"; "מִנְשֶׁתָּה נִשְׁבְּעַת יָמִים" א:ד-ה). לקראת סוף החגיגות דרש המלך, כשכבר היה מן הסתם שיכור למדי ("כְּטוֹב לְב-הַסֶּלֶךְ בַּיַּיִן", א:י), להביא את ושתי המלכה "לְהִרְאֹת הָעַמִּים וְהַשָּׂרִים אֶת-יָפְיָהּ" (א:יא). אך ושתי סירבה לשמש חפץ של נוי לשעשועי החוגגים.

המדרש מנסה להחיות את האווירה ששררה אז בחצר המלך. הוא מדייק בכתוב האומר שהמלך ביקש מהמלכה ושתי שתבוא כשכתר מלכות בראשה, כאילו דרש המלך שתבוא כשעליה רק "כתר מלכות"...

7.

השרים, שעימם התייעץ המלך על תגובה ראויה לסירובה של ושתי, חששו להתעצמות הנשים, ודרשו פסק דין חמור למלכה, כדי שכל הנשים בממלכה תקבלנה את העובדה של "לְהִיּוֹת כָּל-אִישׁ שָׂרָר בְּבֵיתוֹ" (א:כב). ושתי מגורשת מן המלוכה, וכך עתידה כל מלכה לדעת את מקומה. עכשיו יש לבחור מלכה כנועה, שתיבחר ללא כל התחשבות ברצונה האישי.

6 אסתר רבה ג, יג, והשוו בספרי (לעיל, הערה 4): "מעמד האישה במגילת אסתר", עמ' 325-330.

ג. ומה בדבר יהדותה של אסתר, ונאמנותה למסורת אבות ואימהות?!⁸
עוד לפני בחירתה כמלכה, הכתוב מבליט את שורשיה הייחודיים של
אסתר במסגרת עם ישראל:

אִישׁ יְהוּדִי, הָיָה בְּשׁוֹשֵׁן הַבִּירָה; וַיִּשְׁמוּ מְרֹדְכִי, בֶּן יָאִיר בֶּן-שִׁמְעִי בֶן-
קִישׁ אִישׁ יְמִינִי. אֲשֶׁר הֶגְלָה, מִירוּשָׁלַיִם עִם-הַגְּלָה אֲשֶׁר הֶגְלָתָה עִם
יְכָנְיָה מֶלֶךְ-יְהוּדָה, אֲשֶׁר הֶגְלָה נְבוּכַדְנֶצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל (ב:ה-ו).

מדובר על קרבה לאיש יהודי, בעל ייחוס מלכותי ברור, שהרי **קיש איש ימיני** היה אביו של שאול המלך. יתרה מזו, המשפחה של אסתר יצאה לגלות עם הקבוצה הראשונה של אנשי מלוכה **ובעלי אצולה** (מל"ב כד:יז-טו). אסתר היא, אפוא, ממשפחה בעלת מעמד מרכזי בשרשרת הדורות.⁹

כמו כן יש לציין שהיהודים שמרו על יהדותם בנאמנות, דבר שבא לידי ביטוי ברור במגילה בדרכים שונות: מרדכי אינו משתחוהו "**אשר הוא יהודי**" (ג:ד); המן רוצה להשמיד "**את כל היהודים**" (ג:ו), והוא מדגיש לפני המלך: "**ישנו עם-אחד... ודתיים שנות מכל עם**, ואת-דתי המלך אינם עושים" (ג:ח); היהודים מאמינים בהשגחה (ד:ז), והם מתכנסים

7 חוקרים רבים, שאינם בני ברית, מדגישים את הניתוק המוחלט, כביכול, של המגילה מכל אווירה דתית: "God"

and Judaism have no place in this book, the only one where God is not even mentioned. It is clear that the book is deliberately nonreligious, for the author scrupulously avoids all references to Jewish piety even when the context seems to demand them".

O. Eissfeld, *The Old Testament – An Introduction*, New York 1941, p. 347 (לאלוקים וליהדות אין מקום בספר זה – הספר היחיד בתנ"ך שבו לא נזכר ה'. הדברים ברורים: ספר זה בכוונה אינו דתי הואיל והמחבר משמיט במכוון כל רמז לדתיות יהודית, אף אם הטקסט דורש זאת).

8 בדברי חז"ל יש דעה, שאמו של מרדכי היהודי, איש ימיני, הייתה משבט יהודה (מגילה יב ע"ב).

לזעקה ולצום לאחר היוודע דבר הגזרה (ד:טז; ט:לא). התרגומים למגילת אסתר (מה- LXX ועד לתרגום השני) מפרטים אף יותר מנוסח המסורה את הזיקה העמוקה של היהודים בממלכת פרס ומדי למסורת עמם ולאמונת אבותיהם.¹⁰

כנגד זה ישנם מדרשים רבים המתייחסים לרוח ההתבוללות שחדרה ליהדות בפרס ומדי. נראה שמדרשים אלה, המתארים את ההתבוללות של היהודים בממלכת אחשוורוש, נכתבו מתוך צרכים חינוכיים לתקופתם, ולא כחלק מפרשנות המגילה כפשוטה.

לפי הכתוב במגילה, נראה שהיהודים בממלכת פרס ומדי, ובתוכם בוודאי מרדכי ואסתר, שמרו על מסורת הקדמונים ונמנעו, עד כמה שאפשר, מלהתחבר אל הגויים בתחום המשפחתי והקהילתי. בהקשר זה יש השואלים, למה אסתר – אם הייתה נאמנה לאמונת אבותיה – לא העדיפה למות על קידוש השם, על פני השתלבות בחיי החצר כאשת המלך. הגמרא מקדישה לסוגיה זו דיון מיוחד, ולאחר שקלא וטריא תלמודי קלסי מגיעה למסקנה, שבמקרה כזה אין להתנגד בכוח, עד כדי סכנת נפשות (כתובות ג ע"ב; סנהדרין עד ע"ב).¹¹

ד. בשלב ההתייצבות לקראת בחירת מלכה חדשה, לא נשאלו המועמדות אם הן רוצות להשתתף בתחרות. מגילת אסתר מדגישה

9 ראו למשל: E. Bickermann, *Four Strange Books of the Bible*, New York 1967, pp. 218-234; וכן: י' תבורי, "השפעת תרגום השבעים למגילת אסתר על הספרות הרבנית", **סדרא**, כד-כה (תש"ע) – ספר היובל לצבי שטיינפלד, עמ' 485 - 502.

11 באותם מדרשים חז"ל קובעים ש"אסתר קרקע עולם", ואינה חייבת למסור את נפשה על קשרי אישות עם גוי, שהרי הייתה אנוסה ולא פעילה בעבירה, בניגוד למסירות נפש הנדרשת כדי שלא לעבור על עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. בין פרשני התלמוד יש לציין במיוחד את דברי הריטב"א (כתובות ג ע"ב), המנסה להסביר את הגמרא בדרך מיוחדת. הואיל ואנו מנסים להבין את הנושא מתוך הכתובים עצמם, לא נאריך כאן בדברי הגמרא המנותקים מהכתוב.

שוב ושוב שהבתולות הראויות היו חייבות **בהתאם לחוק** להיכלל במעגל המועמדות:

וַיְהִי בַּהֲשָׁמַע דְּבַר-הַמֶּלֶךְ וְדָתוֹ, וּבְהַקְבֵּץ נְעוּרוֹת רְבוֹת אֶל-שׁוֹשַׁן הַבַּיְתָה, אֶל-יַד הַגִּי, וּתְלַקַּח אֶסְתֵּר אֶל-בֵּית הַמֶּלֶךְ, אֶל-יַד הַגִּי שְׁמֵר הַנָּשִׁים (ב:ח).

ההשתתפות בתחרות היא חובה (דת=חוק); הנערות אינן מגיעות מרצונן אלא נאספות ומקובצות, ועל אסתר נאמר במיוחד "ותלקח" – בכפייה (כמו אצל שרה: "ותקח האשה בית פרעה", בראשית יב:טו).

ה. גם בשלב הבא, לאחר שנה של טיפולי יופי, מודגש שוב שאסתר **אינה** משתתפת **מרצונה** בכל התהליך של בחירת המלכה. אדרבה, היא מודעת לייחוסה ולהשתייכותה לעם ישראל, ולפני המעבר המשפיל מבית הנשים לבית הפילגשים, המגילה מתארת את המצב העגום שאליו נקלעה הקרובה לבית שאול:

וּבְהִגִּיעַ יְתֵר-אֶסְתֵּר בַּת-אֲבִיחַיִל יַד מְרַדְּכִי אֲשֶׁר לָקַח לוֹ לְבַת לְבוֹא אֶל-הַמֶּלֶךְ – **לֹא בַקְשָׁה** דָּבָר כִּי אִם אֶת-אֲשֶׁר יֹאמֶר הַגִּי סְרִיס-הַמֶּלֶךְ שְׁמֵר הַנָּשִׁים... (ב:טו).
וּתְלַקַּח אֶסְתֵּר אֶל-הַמֶּלֶךְ אַחַשְׁוֵרוּשׁ... (ב:טז).

דווקא עכשיו הכתוב מזכיר לראשונה את בית אביה של אסתר, ומבליט בכך את הטרגיות שבמעמד. כמו כן מודגש שאסתר לא ביקשה דבר כדי לשפר את הופעתה, אף שזאת הייתה זכות המועמדות ("את כל-אשר תאמר ינתן לך לבוא עמה מבית הנשים עד-בית המלך", ב:יג). ושוב מודגש שאסתר הובאה בכפייה אל המלך ("ותלקח")¹².

¹² האירוניה היא שבמשתה נאמר "אין אונס", ואילו אסתר נאנסה בכל הפעילויות עד בואה אל המלך ועד בכלל.

ו. כל אותה עת מרדכי מודאג בקשר לאסתר ואינו רגוע:

וּבְכָל-יּוֹם וַיּוֹם מְרַדְּכִי מִתְהַלֵּךְ לִפְנֵי חֲצַר בֵּית-הַנָּשִׁים לְדַעַת אֶת-
שְׁלוֹם אֶסְתֵּר וּמַה-יַּעֲשֶׂה בָּהּ (ב:יא).

יש מפרשים המדגישים שפסוק זה בא ללמדנו, שבכל התקופה הזו מרדכי מחפש דרך להוציא את אסתר מן הארמון.¹³

ז. ברם, נראה בקירוב, שסוד הפרק המתאר את התייצבות אסתר בין המועמדות לכתר המלוכה הוא העובדה: ש"לא הגידה אֶסְתֵּר אֶת עֲמָה וְאֶת מוֹלְדֹתָהּ כִּי מְרַדְּכִי צָוָה עָלֶיהָ אֲשֶׁר לֹא-תִגִּיד" (ב:י).

התמיהה על הוראת מרדכי מתחזקת לקראת סוף הפרק, כשהכתוב מדגיש, שגם לאחר נישואיה עם אחשוורוש אסתר נשאר נאמנה להוראת בן דודה, מרדכי היהודי:

וּבְהִקְבֹּץ בְּתוֹלוֹת שָׁנִית וּמְרַדְּכִי יָשָׁב בְּשַׁעַר-הַמֶּלֶךְ. אֵין אֶסְתֵּר מְגִידַת
מוֹלְדֹתָהּ וְאֶת-עֲמָהּ, כְּאֲשֶׁר צָוָה עָלֶיהָ מְרַדְּכִי, וְאֶת-מֵאֲמַר מְרַדְּכִי
אֶסְתֵּר עֲשָׂה כְּאֲשֶׁר הִיְתָה בְּאִמְנָה אִתּוֹ (ב:יט-כ).

הסברים רבים ניתנו להוראת מרדכי לאסתר להסתיר את זהותה. נציין אחדים מהם:

• פרסום הקשר של המלכה עם היהודים עלול להזיק להם, אם אסתר תסתבך עם המלך, כמו שקרה עם ושתי (התרגום).¹⁴

• פרסום הידיעה על נישואי אסתר היהודייה עם המלך הגוי עלול להרבות נישואי תערובת בעם ישראל (ר' אלעזר מגרמייזא).¹⁵

¹³ פירושי התורה לר' יהודה החסיד, י"ש לנגה (עורך), ירושלים תשל"ה, עמ' 133.
¹⁴ וכך כותב התרגום לאסתר ב:י: "ולמה לא חויאת אסתר עמה דתולדותה? דילמה רגיז עלה מלכא וקטל לה ומשיצי עמא די היא מניה" (ולמה לא הגידה אסתר את עמה ומולדתה? אולי יכעס עליה המלך, ויהרוג אותה ויכרית עמה אשר היא ממנו).

• הסתרת זהותה תאפשר לאסתר – כמו אחר כך לאנוסים – לקיים בסתר את מצוות התורה, כמו כשרות ושבת (ראב"ע).¹⁶

עבור הפרשנים, המניחים שמרדכי ראה ברוח הקודש שאסתר תציל את היהודים בזכות מעמדה המלכותי, הוראת מרדכי ברורה. אך חלק ניכר מן המפרשים המודרניים, שאינם בני ברית, מתקשים למצוא הסבר מתאים להסתרת זהותה של אסתר, והם רואים בדרישת מרדכי אמצעי ספרותי המאפשר למספר לתאר את אסתר במשתה המלך, בשעת השיא של הדרמה בספר, כשהיא מגלה סוף סוף באופן מפתיע את זהותה האמיתית.¹⁷

לנו נראה מתוך ההקשר הכולל של הספר, ומתוך עיון בכתובים, שיש להבין שמרדכי נמנע מלפרסם את ייחוסה של אסתר כבת לבית המלך שאול, כדי לא לחזק את מעמדה – וזאת כדי **שלא** תיבחר. הדבר נאמר בצורה ברורה ביותר על ידי המלבי"ם (ב:י):

ולא רצתה להגיד עמה ומולדתה, וזה היה בעצת מרדכי כי חשב שעיי"כ יגרשנה המלך מביתו כי לא יקח אסופי מן השוק לו לאשה.

ובלשון אחרת נמצא כיוון זה כבר אצל רש"י:

15 ר' אלעזר מגרמייזא, **שערי בינה**: פירוש מגילת אסתר (ב:י), ירושלים 1984.

16 זה הפירוש המועדף על ראב"ע.

17 "Der Erzähler braucht fuer den Aufbau seiner ganzen Geschichte das Verschweigen der Zugehoerigkeit zum juedischen Volk", W. Dommershausen, *Die Estherrolle*, Stuttgart 1968, p. 46 (המספר צריך למבנה של הסיפור כולו את הסתרת השייכות לעם היהודי). כך גם אדל ברלין, "It stretches credibility to imagine that Ester could keep her ethnic identity a secret, but it is vital to the plot", A. Berlin, *The JPS Bible Commentary – Esther*, Philadelphia 2001, p. 27 (קשה מאוד לתאר לעצמנו שאסתר יכלה להסתיר את זהותה הלאומית, אך העניין חשוב לעלילת הסיפור).

כדי שיאמרו שהיא ממשפחה בזויה וישלחוה – שאם ידעו שהיא ממשפחת שאול המלך היו מחזיקים בה (ב:י).

בכיוון דומה מתייחס לנושא הנידון גם הפירוש המיוחס לרמב"ם:

דרך המלכים להתהדר בבנות המלכים ומבקשים להראות עצמם בפני אדם בהדר.¹⁸

בדרך פרשנית זו מגמת המגילה ברורה: אסתר נלקחה באונס לחצר המלך ומרדכי ניסה להצילה משם. מכאן שיש להבין את הוראת מרדכי לאסתר, שלא לגלות את זהותה, בכיוון זה: אם יידעו בחצר המלך שאסתר היא מצאצאיו של מלך אקזוטי גדול, והרי היא נינה של קיש איש ימיני, אביו של שאול המלך, זה יחזק ללא ספק את מעמדה ומועמדותה. לעומת זאת, כאסופית סיכוייה להשתחרר מחצר המלך גדולים יותר. גם לאחר היבחרה כמלכה, מרדכי ממשיך לעמוד על כך שאסתר תסתיר את זהותה. אף כשהמלך מקבץ בתולדות שנית – ולפי התרגום השני למגילת אסתר (ב: ט) הוא עושה כן כדי שאסתר תקנא בנשים האחרות ותגלה את עמה ומולדתה – דרישת מרדכי בעינה עומדת, ואסתר נשארת נאמנה להוראת מרדכי ואינה מגלה את זהותה. מבצע ההסתרה הצליח, ואפילו המן הופתע כשגילה שהמלכה שייכת ל"עם מרדכי" שאותו ביקש להשמיד.

ח. אפשר לראות מתגובתו הספונטנית של מרדכי לגזירת המן, עד כמה העיקו עליו נישואי התערובת. מייד בהיוודע דבר הגזירה, הוא מבקש מאסתר לנצל את מעמדה כדי לנסות ולהציל את העם היהודי מגזירת ההשמדה של האגגי:

... ומי יודע אם-לַעַת כָּזאת הַגְּעֵת לַמְּלָכֹת. (ד:יד).

¹⁸ פירוש מגילת אסתר להרמב"ם, י"י ריבלין (מתרגם), ירושלים תשי"ב, עמ' כח.

פתאום נראית יד ההשגחה הנסתרת מאחורי בחירת אסתר היהודייה
כאישה למלך הגוי.¹⁹

* * *

ואכן, לפי מה שמובלט בלשון המגילה, אסתר נשאת נאמנה לעמה ולמולדתה, גם כשהיא מקבלת על עצמה לבוא אל המלך בלי רשות, תוך סיכון אישי גדול: "וְכִאֲשֶׁר אֶבְדְּתִי אֶבְדְּתִי" (ד:טז). לאחר שהייתה פסיבית לגמרי בחלקה הראשון של המגילה, אסתר פעילה מאוד בחלקה השני, והיא מתכננת ומבצעת בחוכמה ובנחישות את התהליכים המורכבים לישועת ישראל. בניגוד לתפיסה האנטרופוצנטרית שהייתה קיימת בממלכת פרס ומדי, בבחינת "לַעֲשׂוֹת כְּרָצוֹן אִישׁ וְאִישׁ" (א:ח), אסתר נאמנה לתפיסה היהודית של מסירות נפש למען עם ישראל, והיא קובעת מפורשות:

כִּי אֵיכָכָה אוֹכַל וְרָאִיתִי בְרָעָה אֲשֶׁר יִמָּצֵא אֶת-עַמִּי
וְאֵיכָכָה אוֹכַל וְרָאִיתִי בְּאֶבְדֵּן מוֹלְדֹתַי (ח:ו).

נראה שמעבר להסברים הכלליים והאמוניים שעליהם הצבענו, **מחבר המגילה חוזר ומדגיש שוב ושוב – הן בלשון הן בסגנון – שהנישואין של אסתר עם אחשוורוש נכפו עליה.** עוד הוא מבקש להדגיש, שבכל שלבי הסיפור הוענקה הנאמנות של אסתר במלואה רק לעם ישראל.

¹⁹ בפרשנות היהודית המסורתית למגילת אסתר, שהתפרסמה בשנים האחרונות, יש רגישות מפותחת יותר לנושא נישואי התערובת של אסתר עם אחשוורוש, וניכרת לפעמים בדברי המפרשים מבוכה מסוימת. "תכניות לקידומה של אסתר בארמון אחשוורוש פסולות עקרונית מבחינה הלכתית-מוסרית, אלא אם כן נעשו כהוראת שעה ברוח הקודש והנבואה", י' אריאל, **מור והדס – עיונים בדניאל ואסתר**, חיספין תש"ס, עמ' 294. עוד על נישואי אסתר לאחשוורוש ראו: י' גרוסמן, **אסתר מגילת סתרים**, ירושלים 2013, עמ' 72 והערות; א' סילבר (בשיתוף עם בן ציון עובדיה), **אם לעת כזאת**, ירושלים 2017, עמ' 51 – 56.

בדרך ייחודית הייתה אסתר השליחה להצלת ישראל מידי צר ואויב, המן
מזרע עמלק. כך נכנסה אסתר לתודעה היהודית כדגם לבת ישראל
הפועלת במסירות נפש עילאית למען עמה ולמען מולדתה.

הסירוב של מרדכי להשתחוות להמן

בעיה פרשנית-חינוכית אחרת במגילת אסתר היא סירובו של מרדכי להשתחוות להמן.

המלך אחשוורוש גידל את המן האגגי, שם את כיסאו מעל כל השרים וציווה על כל עבדיו לכרוע ולהשתחוות לפניו (אס' ג:א-ב). מרדכי סירב לעשות כן, וסיכן בכך לא רק את עצמו, אלא גם את עם ישראל כולו.

העניין תמוה. וכי לא השתחוו אבותינו לפני בעלי שררה? אברהם לפני בני חת (בר' כג:ו), יעקב לפני עשו (שם לג:ג) ואחי יוסף לפני השליט במצרים (שם מב:ו; מג:כו). כך גם בימי הנביאים השתחוו אנשים לפני דוד המלך (שמו"ב יד:כב; יח:כח)! ואף אסתר עצמה נופלת לפני רגלי המלך אחשוורוש (ח:ג).²⁰

מתוך עיון בכתוב נראה בבירור שמחבר המגילה היה מודע לבעיה

זו. להלן נסכם את דעות המפרשים בנושא זה, וננסה, תוך קריאה צמודה ו"קשובה" של הטקסט, להבין איך התייחס בעל המגילה עצמו לסירובו של מרדכי לתת את הכבוד להמן, כפי שנדרש בפקודת המלך.

חלק מהמפרשים מביע ביקורת על התנהגותו של מרדכי. כבר המדרש מתייחס בתמיהה להתנהגותו:

אמר לו: מה ראית להפיל אותנו בחרב שאתה מבטל קילוסו?
(פנים אחרות, נוסח ב).

וכך כותב, למשל, ר' יוסף קרא (על אסתר י:ג):

²⁰ בין המפרשים החדשים, גרוסמן מתייחס לנושא זה מצדדים שונים שבחלקם לא הוזכרו כאן. ראו מהדורת ספרו באנגלית: J. Grossman, *The Outer Narrative and the Hidden Reading*, Indiana 2011, pp. 85–90.

"כִּי מְרַדְּכֵי הַיְהוּדִי מִשְׁנָה לְמֶלֶךְ אַחֲשֵׁרוּשׁ וְגָדוֹל לַיְהוּדִים וְרָצוּי לְרֹב אָחִיו", לימדך שמקצת אחיו לא היה רצוי להם שהיו מלינים אחריו לומר: ראו מה עשה לנו מרדכי שנתגרה בהמן ועל ידו נמכרנו להשמיד ולהרוג ולאבד, לולי ד' שהיה לנו, שלב מלכים בידו והטה לב המלך לצוות "אשר ישלטו היהודים המה בשונאיהם".²¹

ר"י קרא הולך בעקבות המדרש (מגילה טז ע"ב), הרואה בלשון "ורצוי לרוב אחיו" הבעת ביקורת על מרדכי מצד חלק מהציבור. לפי פירושו של ר' יוסף קרא, הביקורת קשורה לסירובו של מרדכי להשתחוות להמן, סירוב שהביא לגזירת ההשמדה, שממנה ניצלו בני ישראל רק בזכות סייעתא דשמיא גדולה.

חלק ניכר מהמפרשים – בעיקר חוקרים שאינם בני ברית, המסתייגים מהמגילה ה"לאומית" במידה רבה – קובעים שאין טעם של ממש לדבר, ומדובר באמצעי ספרותי המסביר את עוינות המן ורצונו לנקום במרדכי:

Mordecai's refusal to bow down to Haman is quite inexplicable.

It is not necessary to seek for historical reasons.

The literary reason is clear enough. Mordecai must do something to provoke Haman in order that he may seek to destroy the Jews; and this refusal to bow down, unreasonable as it is, serves the purpose.²²

(את הסירוב של מרדכי להשתחוות להמן קשה להסביר. אין צורך לחפש סיבות היסטוריות. הטעם הספרותי דיו. מרדכי חייב להתגרות בהמן כדי שישאף להשמיד את היהודים. הסירוב להשתחוות – אף שאינו מובן – ממלא תפקיד זה).

²¹ דעתו של הר"י קרא היא דעת מיעוט בין המפרשים. רובם משבחים את התנהגותו של מרדכי באופן ברור (השוו למשל שמ"ר טו, טז).

²² L.B. Patton, *ICC, Esther*, pp. 196–197. (לעיל, הערה 3).

לפירוש ספרותי זה אין בסיס בכתובים. אדרבה, הכתובים מדגישים שלא הייתה בסירוב מרדכי התגרות מכוונת. מרדכי **מצניע** את סירובו, וללא ההלשנה של עבדי המלך לא היה המן שם לב לכל העניין (ג:ד)!²³ בין המפרשים שבכל זאת נותנים דעתם לנושא הנידון, ניתן להבחין בגישות שונות.

גישה **אישית** – יש מתח סמוי בין מרדכי להמן בגלל קשרים שהיו ביניהם בעבר, וזאת הסיבה להימנעות מרדכי מלהשתחוות להמן, ולרוגזו של המן עליו (ראו למשל מגילה טו ע"א-ע"ב). נראה שאין בסיס לפירוש זה בכתובים, ועל כן לא נוכל להתדיין איתו.²⁴

גישה **לאומית** – גישה זו מבליטה את ההדגשה של שייכות המן ל**עמלק**, כצאצא של אגג, שליט עמלק בימי שאול המלך ("המן בן המדתא **האגגי**", ג:א), ורואה בסירוב מרדכי לתת להמן את הכבוד הנדרש, המשך לאיבה הנמשכת בין ישראל לבין עמלק.²⁵

בהקשר זה כדאי להזכיר גם את טענת המדרש, שמרדכי כאיש ימיני הולך כאן בעקבות אבי שבטו, בנימין, שלא השתחוה לעשו, כי טרם נולד א.ז.²⁶

²³ דעה מנוגדת מביע המהר"ל באומרו, שניסוח הכתוב בלשון עתיד "לא יכרע ולא ישתחוה" מלמד שמרדכי התעניין לדעת היכן יעבור המן בכל יום, ובחר לשבת בדרכו כדי להפגין את העובדה שאינו משתחוה לפניו. ראו ספרו "אור חדש" על פרק ג:ב.

²⁴ לעניין זה מתייחס גם התרגום: "די להמן לא הוה סגיד על דהוה עבדיה דאיזבן ליה בטולמת לחם" (כי להמן לא היה משתחוה מפני שהיה עבדו שנמכר לו בכיכר לחם).

²⁵ כך, למשל, H. Bardke, *KAT, Das Buch Esther*, Gütersloh 1963, p. 316, וכך מפרש גם מור: "Mordechay simply would not bow down to a descendant of Agag of the Amalekites", C.A. Moore, *Esther – The Anchor Bible*, New York 1971, p. 37 (מרדכי פשוט לא ישתחוה לאחד הצאצאים של אגג מהעמלקים).

²⁶ ראו למשל, בתרגום השני למגילה ג, ג ובמדרש פנים אחרות נוסח ב, ג.

כפי שנאמר לעיל, עיון מקיף במגילה מעלה **שהמגילה הייתה מודעת לבטיחה הנידונה**, והתייחסה אליה בצורה ברורה. לאור בירור

הכתובים נראה, שסירוב מרדכי להשתחוות להמן **נבע מעניין אמוני**:
א. במגילה מודגש שאחשוורוש ציווה "לכרוע ולהשתחוות" לפני המן. הביטוי הכפול "**לכרוע ולהשתחוות**" מופיע ביחידה הספרותית שלוש פעמים, והוא מהווה **מילת מפתח** להבנת הקטע כולו (ג:א-ז). יש לזכור, שביטוי כפול זה מופיע **בכל התנ"ך כולו** רק בקשר לעבודת ה' (או לעבודה זרה), בניגוד לפועל "להשתחוות" שהוא כללי, ונותן ביטוי גם לכבוד הניתן לבני אדם.²⁷

ב. מרדכי עצמו מסביר את סירובו בכך שהוא **יהודי**, ועל כן המן רוצה להשמיד את **כל היהודים, עם מרדכי** (ג:ו). כך גם בהמשך, בפנייתו לאחשוורוש, המן מדגיש את הסיבה האמונית לסירוב מרדכי, שהרי הוא שייך לאותם אנשים שאינם עושים את דתי המלך, "וְדַתֵּיהֶם (=חוקיהם) שְׁנוֹת מִכָּל-עַם" (ג:ח).

מכאן ברור, שלדעת כותב המגילה, הסירוב של מרדכי להשתחוות להמן נבע מאמונתו כיהודי. אך במגילה יש ראיות ספרותיות נוספות, המוכיחות כיוון זה מצד בעל המגילה.

ג. בספר דניאל, שעולמו קרוב לעולמם של מרדכי ואסתר, מתואר מצב דומה לזה הנזכר במגילה:

עָנוּ וְאָמְרִין לְנְבוּכַדְנֶצַּר מֶלֶךְא מֶלֶךְא לְעֶלְמִין חַיִּי.
 אָנֹת מֶלֶךְא שְׁמֹתָ טָעַם דִּי כָל-אֲנָשׁ דִּי-יִשְׁמַע קַל קַרְנָא מִשְׂרָקִיתָא
 קִתְרָס שְׂבָכָא פְּסֻנְתָּרִין וְסוּפְנֵיָה וְכָל זְנֵי זְמָרָא יִפֹּל וְיִסְגְּד לְצַלְמִם
 דְּהֶבֶא. וּמִן-דִּי-לֹא יִפֹּל וְיִסְגְּד יִתְרַמָּא לְגוּא-אֲתוּן נוֹרָא יִקְדָּתָא (דניאל
 ג:ט).

²⁷ וכן ב"עלינו לשבח" נחרת העניין בתודעה היהודית.

(ענו ואמרו לנבוכדנצר המלך: המלך יחיה לעולם, אתה המלך נתת צו כי כל איש אשר ישמע קול קרן, חליל, נבל, שלישי, פסנתר וסופניה וכל מיני זמר ייפול וישתחווה לצלם הזהב. ומי אשר לא ייפול וישתחווה – יושלך אל תוך כבשן האש היוקדת).

יש אמנם פירושים שונים באשר לטיב הצו שניתן בימי נבוכדנצר,²⁸ אך ההקבלה למגילת אסתר בולטת לעין: בשני המקרים מתוארת מסירות נפש של אנשי חצר (חנניה, מישאל ועזריה / מרדכי), שסירבו להשתחוות לעבודה זרה.

ד. ההקבלה בין תיאור המצב שבו עמד יוסף, ביחסו לפיתויי אשת פוטיפר, ובין תיאור המצב שבו עמד מרדכי, ביחס לצו המלכותי להשתחוות לפני המון, מפתיעה וגם משמעותית במיוחד:

וַיְהִי כִּדְבַר־אֱלֹהֵי-יִשְׂרָאֵל יוֹם	וַיְהִי (באמרם) כְּאֲמַרְם אֵלָיו
יוֹם נְיָוִם	
וְלֹא-שָׁמַע אֱלֹהֵיהֶּ (בראשית לט:י)	וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהֵיהֶּם (אסתר ג:ד)

אין ספק שהפסוק בספר בראשית שימש בסיס לתיאור במגילת אסתר. בשני המקרים מדובר על יהודי שעמד בפני ניסיון קשה, ולא רק פעם אחת אלא **יום-יום**. כדי שהוא ירגיש מחויבות שלא להיכנע, חייב היהודי לחוש שמדובר בעניין עקרוני שעליו חל הכלל "ייהרג ואל יעבור". וכמו שמדובר בסיפור יוסף על איסור אשת איש, כך, מסתבר, מדובר במגילה על איסור עבודה זרה.

לאור כל זאת נראה מתוך המגילה, שמרדכי נמנע מלהשתחוות להמן מתוך רצון עז שלא לעבור על אחת מהמצוות, שעליהן נאמר "ייהרג ואל יעבור".

²⁸ ראו מאמרו של הרב יעקב מדן, "ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה", א' בזק (עורך), **הדסה היא אסתר**, אלון שבות תשנ"ז, עמ' 151–170.

ואם נשאל, מה עם כל היהודים האחרים? האם גם הם לא השתחוו?!
ואם סברו שאכן יש לתת להמן את הכבוד הנדרש, למה שתקו נוכח
סירובו של מרדכי?! אולי הסיבה לכך היא, שרק מרדכי היה בתפקיד
בחצר המלך ("וּמְרַדְּכִי יֹשֵׁב בְּנִשְׁעַר-הַמְּלָךְ"), ועל כן רק לידו עבר המן מדי
יום ביומו.

כבר המדרשים אמרו, בדרכם הציורית, שסירוב מרדכי לכרוע
ולהשתחוות קשור לעבודה זרה. כך תירצו חז"ל את מעשה מרדכי:

וכי קנתרן היה ועובר על גזרת המלך?! אלא כשצויה אחשורוש
להשתחוות להמן חקק עבודת כוכבים על לבו ונתכוון כדי
שישתחוו לעבודת כוכבים (אסתר רבה ו, ב).

מה שנראה כאמירה בעלמא של המדרש מקבל חיזוק ברור מהכתובים
עצמם. בדרכים שונות הם מגלים לנו שסיבות אמוניות קבעו את
התנהלותו של מרדכי בעניין ההשתחוויה להמן, ומתוך שתיקת המגילה
נראה שהיהודים בפרס הסכימו איתו.²⁹

* * *

נסיים את הדיון בסירוב מרדכי להשתחוות להמן בסיפור היסטורי-
עכשווי, שבו סירב גם אחד ממנהיגי ישראל בזמן החדש לתת את הכבוד
הנדרש ללא-יהודי, על אף היותו בעל מעמד בכיר. הדבר קרה במפגש
של ב"ז הרצל עם האפיפיור ב-1904 ברומא. הרצל הגיע לוותיקן, מקום

²⁹ בקשר לכך מן הראוי לציין, שביקרמן מפנה את תשומת ליבנו לכתוב בתרגום
השבעים: "Lysinachus let Mordechai say in his prayer that he refuses to bow down to
any but God", E. Bickerman, *Four Strange Books of the Bible*, p. 221 (לעיל, הערה 9.
ליזימכוס מביא את דברי מרדכי בתפילתו שהוא מסרב להשתחוות אלא להקב"ה
לבדו). עוד על אי כריעת מרדכי לפני המן ראו: 'י גרוסמן, שם (הערה 19) עמ' 86 – 95
וכן עמ' 257 – 259.

מושבו של האפיפיור, כדי לזכות בתמיכתו בהקמת מדינה יהודית בפלשתינה. הרצל כתב ביומנו שהאפיפיור קיבל אותו בעמידה והושיט את ידו, אך הרצל לא נשק אותה כפי שהיה מקובל: "אני מאמין שזה קלקל את הסיכויים שלי אצלו מפני שכל אחד המבקר אותו נופל על ברכיו או לפחות מנשק ידו. נשיקת יד זו הדאיגה אותי מאד ושמחתי שהעניין הסתיים".

הרצל לא נימק את סירובו, אך מסתבר שבתחושה פנימית הרגיש ששייכותו לעם היהודי, שלחם תמיד על אמונתו הייחודית, אינה מאפשרת לו להעניק כבוד יתר לראש הכנסייה הקתולית. אף שבכך פגע אנושות בסיכוי לקבל מהאפיפיור תמיכה ברעיונותיו הציוניים, שלמענם לחם בכל עוז, הוא נמנע מלנשק את ידו של האפיפיור, ונשאר נאמן לאמונת עמו.³⁰

³⁰ "In 1904 Theodore Herzl visited Pope Pius X at the Vatican, hoping to solicit his support for a Jewish state in Palestine. 'He received me standing and held out his hand, which I did not kiss', Herzl later wrote in his diary. 'I believe that this spoiled my chance with him', he added, 'for everyone who visits him kneels and at least kisses his hand. This hand kiss had worried me a great deal and I was glad when it was out of the way'. Like Mordecai, Herzl did not give a reason for his rude negative consequences", E. Horowitz, *Reckless Rites*, Princeton 2006, p. 79

(בשנת 1904 ביקר הרצל את האפיפיור פיוס X ברומא בתקווה לגייס את תמיכתו במדינה יהודית בפלשתינה. "הוא קיבל אותי בעמידה והושיט לי את היד, אשר אותה לא נישקתי", כתב הרצל מאוחר יותר ביומנו. "אני מאמין שזה קלקל את הסיכויים שלי אצלו", הוא הוסיף, "כי כל המבקר אצל האפיפיור כורע ברך או לפחות מנשק את ידו. נושא זה של נשיקת היד העסיק אותי הרבה ואני שמחתי כשהעניין נגמר". כמו מרדכי, הרצל לא הסביר את סירובו הלא מנומס וגם לא הצטער עליו, על אף התוצאות השליליות).

תקיפות יתר בסוף מגילת אסתר

כל הקורא את מגילת אסתר מופתע בחלקו האחרון של הספר מתקיפותה היתרה של אסתר. הודות למאמצייה ומסירותה הצליחה אסתר להפוך את י"ג אדר (תענית אסתר) מאבל לשמחה ומיום גזירה ליום ניצחון. וכך אומר לה המלך אחשוורוש:

וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְאַסְתֵּר הַמְּלָכָה: בְּשׁוֹשֵׁן הַבֵּיָרָה הִרְגוּ הַיְהוּדִים וְאַבְדַּחֲמֵשׁ מָאוֹת אִישׁ וְאֵת עֶשְׂרֵת בְּנֵי-הָמֶן בְּשֹׂאֵר מְדִינֹת הַמֶּלֶךְ מָה עָשׂוּ, וּמָה-נְשָׂאֲלֶתְךָ וַיִּנְתֵּן לָךְ וּמָה-בְּקִשְׁתְּךָ עוֹד וְתַעֲשֵׂ (ט:יב).

כשרוחו טובה עליו המלך שואל את אסתר אם יש לה בקשות נוספות, ולמרבה הפלא אסתר מגיבה בחיוב ומבקשת שני דברים:

וַתֹּאמֶר אֶסְתֵּר: אִם-עַל-הַמֶּלֶךְ טוֹב יִנְתֵּן גַּם-מָחָר לַיהוּדִים אֲשֶׁר בְּשׁוֹשֵׁן לַעֲשׂוֹת כְּדַת הַיּוֹם, וְאֵת עֶשְׂרֵת בְּנֵי-הָמֶן יִתְּלוּ עַל-הָעֵץ (ט:יד).

ואנחנו תמהים: לפי המסופר במגילה, בשושן הבירה נהרגו כבר 500 איש. וכפי שמסופר בהמשך (ט:טז), באותו יום נהרגו בערי הפרזות 75,000 איש (בתרגום השבעים 15,000 – מספרים טיפולוגיים!), וכל בני המן. והנה, במקום לברך על הסיום המוצלח של המלחמה, אסתר מבקשת להמשיך את המלחמה בשושן ולתלות את בני המן (שכבר מתו!).

חלק מהמפרשים שאינם בני ברית, ושהמגילה ה"לאומית" לא הייתה קרובה ללבם, קובעים שאין לבקשות אסתר כל הצדקה, פרט לרצון לנקמה. כך כתוב בסדרה המחקרית ICC למגילת אסתר:

For this horrible request no justification can be found. A second massacre was in no sense an act of self defence, since the power of

the enemies of the Jews has already been broken by the events of the thirteen of Adar. This shows a malignant spirit of revenge...

ובקשר לבני המן, שאותם ביקשה אסתר לתלות, הוא כותב:

The vengeance of Ester pursues them even after they are dead.³¹

(לדרישה הנוראה (של אסתר) אין הצדקה. הטבח השני לא היה בשום אופן פעולה של הגנה עצמית, אחרי שהכוח של אויבי היהודים נשבר כבר באירועי י"ג באדר. העניין מראה על גישה זדונית של נקמה... ונקמת אסתר רודפת את בני המן אפילו אחר מותם).

אחרים, שגם הם אינם מבינים את בקשותיה של אסתר, מניחים שהיה צורך לספר על יום נוסף כדי להסביר את העובדה שפורים נמשך יומיים:

Wir moechten meinen: der wahre Grund ist ein aetiologischer-literarischer. Der juedische Verfasser will einen zu seinen Lebzeiten bestehenden Brauch erklaren und begruenden: warum naemlich die juedischen Landbewohner das Purimfest am 14. Adar und die Juden in Susan es am 15. Adar feiern.³²

(הסיבה האמתית היא אטיולוגית-ספרותית. המחבר היהודי רוצה להסביר נוהג קיים: למה יהודי הפרזות חוגגים את פורים בי"ד באדר ואילו תושבי שושן בט"ו בו).

³¹ B. Patton, *ICC, Esther*, p. 287 (לעיל, הערה 3).

³² Dommershausen, *Die Estherrolle*, p. 119 (לעיל, הערה 16).

אחרים מפרשים את בקשותיה של אסתר, בצורה זו או אחרת, כרצון להשמיד את אויבי היהודים שהיו עוד פעילים, בעיקר בשושן הבירה.

לנו נראה **שהמגילה עצמה** הייתה מודעת לתמיהה על התנהגות אסתר, **וקריאה צמודה של הטקסט תגלה לנו איך יש להסביר את מהלכיה של אסתר המלכה, לפי המגילה:**

א. המגילה מתארת את כל השלבים שקדמו לאיגרת המלך, המתירה ליהודים "לְהַשְׁמִיד וְלְהַרְג וְלְאַבֵּד אֶת כָּל חַיִּל עַם וּמְדִינָה הַצָּרִים אֹתָם..." (ח:יא).

המגילה מתארת איך "נולדה" האיגרת הזאת, ומדגישה שהיא מבוססת על הגזירה של המן שאושרה על ידי טבעת המלך. באיגרת זו, שנכתבה לאחר דברי העלילה שאמר המן נגד היהודים (ג:ח), ואחרי שהבטיח למלך עשרת אלפים כיכר כסף (ג:ט), הותר דמם של היהודים:

לְהַשְׁמִיד, לְהַרְג וְלְאַבֵּד אֶת כָּל הַיְהוּדִים מִנְּעַר וְעַד-זָקֵן, טַף וְנָשִׁים בְּיוֹם אֶחָד – בְּנִשְׁלוֹשָׁה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ שְׁנָיִם-עָשָׂר הוּא חֹדֶשׁ אָדָר, וַיִּשְׁלְלֵם לְבוֹז (ג:יג).

בשלב מאוחר יותר, לאור ההסברים של אסתר, הבין המלך שטעה, כשנתן להמן לחתום בשמו על הגזירה נגד היהודים. ברם, מערכת החוקים בפרס ומדי לא אפשרה אפילו למלך לבטל חוק שיצא מטעמו (כעין חוק קונסטיטוציוני):

...כִּי-כָתַב אֶשֶׁר-נִכְתַּב בְּשֵׁם-הַמֶּלֶךְ וְנִחְתָּם בְּטַבַּעַת הַמֶּלֶךְ אֵין לְהַנְשִׁיב (ח:ח).

הפתרון היחיד להציל את היהודים היה **לנטרל** את הגזירה הראשונה על ידי צו מלכותי נוסף, **שלמעשה** (אם כי לא להלכה) יבטל את האיגרת הראשונה.

משום כך, האיגרת השנייה מנוסחת בדיוק כמו הראשונה (ולאותו תאריך!), אלא שהפעם היא מכוונת נגד אויבי היהודים:

...לְהַשְׁמִיד וְלְהַרְג וְלֶאֱבֹד אֶת כָּל חַיִּל עִם וּמְדִינָה הַצָּרִים אֲתֶם טָף וְנָשִׁים, וְשָׁלַלְם לְבוֹז (ח:יא).

ליהודים הותר ביום הגזירה (י"ג אדר) להשיב מלחמה, ולהתקיף את אויביהם שיקומו נגדם. יש להניח, שבזכות האיגרת השנייה היה ברור שהשלטון יעזור ליהודים למגר את אויביהם, ומכאן גם ההדגשה שכעת מרדכי הוא הממונה על בית המן "בְּלְבוּשׁ מַלְכוּת תִּכְלַת וְחֹר וְעֶטְרַת זָהָב גְּדוּלָה וְתִכְרִיף בּוּץ וְאַרְגָּמָן" (ח:טו), ו"פחד היהודים" ו"פחד מרדכי" נפל על עמי הארץ (ח:יז; ט:ג).³³

המגילה מדגישה שהיהודים יכולים רק **להתגונן** נגד אלה הקמים עליהם, ואין כאן כל היתר של מלחמה באנשי פרס:

לְהַקְהֵל וְלַעֲמֹד עַל-נַפְשָׁם, לְהַשְׁמִיד... אֶת כָּל חַיִּל עִם וּמְדִינָה

הַצָּרִים אֲתֶם... לְהַנָּקֵם מֵאִיְבֵיהֶם...

אֲשֶׁר יִשְׁלְטוּ הַיְהוּדִים **הַמָּה בְּשִׁנְאֵיהֶם**... לְשַׁלַּח יָד בְּמִבְקָשֵׁי

רַעְתָּם... וַיִּכּוּ הַיְהוּדִים בְּכָל-אִיְבֵיהֶם... וַיַּעֲשׂוּ **בְּשִׁנְאֵיהֶם** כְּרָצוֹנָם...

נִקְהְלוּ וְעָמְדוּ **עַל-נַפְשָׁם**, וְנוֹחַ **מֵאִיְבֵיהֶם** וְהָרוּג **בְּשִׁנְאֵיהֶם**... כַּיְמִים

אֲשֶׁר נָחַו בָּהֶם הַיְהוּדִים **מֵאִיְבֵיהֶם**... (ח:יא, יג; ט:א, ב, ה, טז, כב).

³³ לשון הכתוב המתארת את גדולת מרדכי מזכירה את התיאורים של הממלכתיות המרשימה בפרק א של המגילה: "**חור כרפס ותכלת** אחוז בחבלי **בוץ וארגמן**..." (א:ו).

המגילה שבה ומדגישה שמדובר במלחמת הגנה בלבד.

ב. המגילה מדגישה בדרכים רבות שאין זו מלחמה רגילה בין שני אנשים (המן ומרדכי) ובני עמם; מדובר במגילה בהמשך המלחמה האיתנה שבין ישראל לעמלק. זוהי מלחמת חרמה מימי יהושע בן נון ואילך, והיא הבסיס למצוות מחיית עמלק (דב' כה:לט).

אכן, פסוקים רבים במגילה רומזים למלחמת ישראל נגד עמלק גם בתורה, בימי משה/יהושע, וגם בתקופת הנביאים בימי שמואל/שאול.

מחבר המגילה מספר ומדגיש בלשון הכתובים שהמאורעות המדוברים **אינם מעשה שאירע פעם אחת**, אלא הם **פרק במלחמה שבין ישראל לעמלק ההולכת ונמשכת מדור לדור**. יש לכך חשיבות רבה להבנת מהלכיה של אסתר בסוף המגילה. נציין כמה תופעות לשוניות וסגנוניות במגילה המקשרות אותה למלחמות עם עמלק.

1. לעתים קרובות אין המגילה מסתפקת בציון השם "מרדכי", אלא מוסיפה לו את התואר "היהודי", דהיינו המייצג את היהודים. כמו כן היא מוסיפה לשם "המן" את הכינוי "האגגי", דהיינו המייצג את עמלק. מרדכי היהודי, שאינו משתחוה להמן, מייצג את עם ה'; המן האגגי, המבקש להשמיד את עם ישראל, הוא נציג עמלק.

2. בפקודתו של המן, שנמסרה בשם המלך, נאמר: "לְהַשְׁמִיד לְהָרַג וּלְאַבֵּד אֶת כָּל הַיְהוּדִים מִנֶּעַר וְעַד-זָקֵן טָף וְנָשִׁים בָּיּוֹם אֶחָד..." (ג:ג). כבר המדרש הרגיש, שפסוק זה מזכיר את דברי שמואל לשאול בקשר להשמדת עמלק: "וְהַמִּתָּה מְאִישׁ עַד-אִשָּׁה מְעַלְלֵל וְעַד-יוֹנֵק..." (שמו"א טו:ג), ומוסיף שאכן "הקב"ה הקדים לו ממה שעתיד לעשותה" (פסיקתא רבתי פ' יג, נה ע"ב).

3. המצווה של מחיית עמלק קיימת לדורות, "מזר דר" (שמ' יז:טז), וגם זכר מעשה המגילה הזן במחיית עמלק הלכה למעשה נזכר "בכל דור ודור" (ט:כח). הציווי "זכור את אשר-עשה לך עמלק..." (דב' כה:יז) מוצא ביטוי גם בזכירת ימי הפורים – "הימים האלה נזכרים ונעשים בכל-דור ודור... וזכרם לא-יסוף מזרעם" (אסתר ט:כח).

4. הכתוב במגילה מדגיש שמרדכי הוא "בן קיש איש ימיני" (ב:ה), מצאצאיו של שאול בן קיש איש ימיני (שמו"א ט:א). אך הניגוד ביניהם בולט: שאול, שחמל על עמלק, חייב לוותר על המלוכה, ובמותו שודד אותו נער עמלקי (שמו"ב א:י), ואילו מרדכי, שלא חמל על עמלק, נעשה משנה למלך, ובגללו מת המן האגגי, צורר היהודים.

המדרש הרגיש בהקבלה ההפוכה והמעניינת הזו, שבין מעשה שאול וגורלו לבין מעשה מרדכי וגורלו. להקבלות הענייניות שהזכרנו הוא מוסיף חיזוק לשוני: "בלשון הזה ניטלה המלכות מזקנה שאול, דכתיב (שמו"א טו:כח) ונתנה לרעה הטוב מקר', ובו בלשון חזרה המלכות לבת-בן-בנו אסתר, שנאמר (אי:ט): 'ומלכותה יתן המקלך לרעותה הטובה מקנה' " (מדרש אבא גוריון סוף פ"א).

5. אך הראיה העיקרית לכך, שמחבר המגילה רואה במאבק נגד המן המשך המלחמה נגד עמלק (על כל המשתמע מכך), נמצאת דווקא בסוף הספר, המתאר את מלחמת היהודים ב"ג אדר נגד מבקשי רעתם.

אף שהיהודים יכלו לקחת שלל ("ושללם לבוז", ח:יא) מודגש שלוש פעמים (סימן למרכזיותו של הכתוב): "ובבצה לא שלחו את ידם" (ט:י, טו, טז). בניגוד לשאול בן קיש, איש ימיני, שאכן התעשר מרכושו של עמלק, אף שה' אסר לו זאת (שמו"א טו:יח), הרי צאצאיו מרדכי ואסתר, בני קיש איש ימיני, מתקנים את חטאו ונמנעים בצורה גלויה ומופגנת מלהתעשר מביזת אוצרותיו של עמלק.

ג. היום הראשון של המלחמה (י"ג באדר) הביא למפלה של אויבי היהודים בכל אזורי מלכות אחשוורוש. אך מסתבר שבמעוזו של המן ונאמניו היו כנראה עוד קנים קשים של התנגדות, וניכרו מגמות להמשך הפעילות המלחמתית נגד היהודים. ומכאן ששם – ורק שם – היה צורך להילחם עוד יום על מנת להרוס את התשתית הצבאית שלהם, ולסיים את המלחמה בצורה ראויה.³⁴

הסבר דומה חל גם על תליית עשרת בני המן. בימים ההם היה מקובל בסוף המלחמה לתלות את ראשי העם שנוצח, כדי להכריז בזאת ברבים שהמלחמה הסתיימה. כך נהגו, למשל, בימי יהושע (יהושע ח:כט; ט:כו ועוד). נוהג זה היה מקובל גם בין העמים (לפי הרודוט 7,238; 6,30; 3,125).³⁵

לפי צו התורה אסור להלין מת, ומכאן שגם התלייה הפומבית הייתה קצרה. אך אין ספק, שבעקבות תליית ראשי העם נגוזו תקוות המנוצחים שהמנהיג עוד יפתיע וישוב לתפקידו.

להבנת העניין נביא סיפור אישי: זכורני מימי ילדותי שעם סיום מלחמת העולם השנייה סיפר לנו אבינו ז"ל בהתרגשות, שהמלחמה הנוראה הסתיימה, אך הוא הוסיף בדאגה שגופתו של היטלר טרם

³⁴ המלבי"ם מנסח גישה זו בפירושו למגילה ט:יג: "ובקשה אסתר שיתן רשות להרוג ביום י"ד האויבים שנשארו בשושן העיר גם לתלות עשרת בני המן להפיל אימה ופחד כדי שלא יוסיפו להזיד על ישראל". גם במחקר יש קולות המעלים אפשרות לפירוש זה. כך למשל מור: "If after the thirteens however there were still in Susan pockets of resistance looking forward to a second round with the Jews, then Esther's request would be realistic and necessary and the exposure and desecration of Haman's sons could be understood as deterrent (cf. 1 Sam 31, 10; Herodotus III, 125; VI, 30; VII, 238) (לעיל, הערה 23); Moore, *Esther – The Anchor Bible*, p. 91 השלושה-עשר באדר יש בשושן עדיין קני התנגדות השואפים לסיבוב נוסף עם היהודים, כי אז בקשת אסתר מעשית ונחוצה – והחשיפה וההשפלה של בני המן היא מעשה של הרתעה). עוד על הפעילות המלחמתית הזו ראו: י' גרוסמן, שם (הערה 19), עמ' 222 – 228.

³⁵ Bardke, *KAT, Das Buch Esther*, p. 387 (לעיל, הערה 23).

נמצאה, וחשוב מאוד שימצאה, כדי שהציבור הגדול שמאמין ב"פירר" יוכל אחת ולתמיד לסגור את הפרק העצוב של ההיסטוריה הקשור בו.

* * *

כאמור, מהלכיה של אסתר בסוף המגילה, ובעיקר בקשתה ליום מלחמה נוסף ולתליית בני המן, נראים לנו תמוהים ואף אכזריים. הראינו, שעיון מדויק בכתוב לפרטיו (ה-text) והתחשבות מרבית בכללי ההקשר (ה-context) מעלים שמחבר המגילה מנסה לתאר לנו את הנסיבות שבהן פעלה אסתר, ולהציג בפנינו את השיקולים שהיוו בסיס להכרעותיה.

נראה שהמגילה מסכמת את מהלכיה של אסתר ומרדכי להצלת היהודים תוך הדגשה שהם הביאו – על אף אופיים המלחמתי – לתקופה של הבנה ושלווה.

באגרת השנייה שכתבה אסתר עם מרדכי מודגש שמדובר בדברי **שלום** ואמת (ט:ל), ובסיכום כתוב שמרדכי היה רצוי לאחיו הרבים ("ר'ב אחיו", והשוו ה:יא: "ר'ב בניו" – בניו הרבים), "זרש טוב לעמו וזכר **שלום** לכל זרעו" (י:ג).

סיכום

העלינו שלוש בעיות מרכזיות במגילת אסתר. ניסינו להוכיח שמחבר המגילה היה מודע לבעיות אלו ושניתן – תוך עיון מדויק בכתובים – להבין איך התייחס לשאלות שהצגנו. שלוש הבעיות שהזכרנו עלו שוב ושוב על שולחן הדיונים הפרשניים וזכו במשך הדורות להתייחסויות שונות – דור, דור, פרשניו ודורשיו.

במאמרנו היה חשוב לנו להבהיר, שמחבר המגילה – בניגוד לדעתם של מפרשים רבים – לא דילג על נושאים מורכבים ובעייתיים שבסיפור, אלא תיאר אותם בשלמותם בדרכו הספרותית-ייחודית, תוך נתינת מענה ברור לתמיהות שהצגנו.³⁶

³⁶ רשימה מלאה של כל הפירושים, המחקרים והעיונים למגילת אסתר פורסמה לפני שנים אחדות ע"י E. Lubetzki and M. Lubetzki, *The Book of Esther – A Classified Bibliography*, Sheffield 2008 (268 pages) ועל ידי י' גרוסמן (ראו הערה 19 לעיל)..